

Αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών και εφήβων από τους γονείς: Κατασκευή και ψυχομετρικά χαρακτηριστικά ενός ερωτηματολογίου

ΗΛΙΑΣ ΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει τις φάσεις της διαδικασίας για την κατασκευή και τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά ενός ερωτηματολογίου προσωπικότητας για παιδιά 11-13 ετών. Ζητήθηκε από 458 γονείς να περιγράψουν τα παιδιά τους, σε ελεύθερη συνέντευξη, και οι περιγραφές τους εντάχθηκαν σε 13 εννοιολογικές κατηγορίες, αντιπροσωπευτικές γνωρισμάτων προσωπικότητας, από τις οποίες οι πρώτες πέντε αντιστοιχούσαν στους πέντε «μεγάλους» παράγοντες του ομώνυμου μοντέλου (ΦΑΣΗ 1). Από τους 2.776 περιγραφικούς όρους των 13 κατηγοριών (για παιδιά 11-13 ετών) επιλέχθηκαν, με βάση καθορισμένα κριτήρια, 214 αντιπροσωπευτικές φράσεις/επίθετα, που αποτέλεσαν τις προτάσεις του ερωτηματολογίου (ΦΑΣΗ 2). Το ερωτηματολόγιο αυτό δόθηκε σε 509 πατέρες και μητέρες, από τους οποίους ζητήθηκε να δηλώσουν, σε μια κλίμακα από το 0 (καθόλου) έως το 4 (πάρα πολύ) πόσο η καθεμιά από τις 214 προτάσεις/χαρακτηριστικά ταίριαζε με τη συμπεριφορά του παιδιού τους (ΦΑΣΗ 3). Οι απαντήσεις των γονέων υποβλήθηκαν σε ανάλυση παραγόντων που έδειξε ότι η προσωπικότητα παιδιών αυτής της ηλικίας μπορεί να περιγραφεί με πέντε παράγοντες (που ερμηνεύουν το 43,2% της διακύμανσης): Ατομισμός/εγωισμός & συναισθηματική αντιδραστικότητα (23 προτάσεις), ευσυνειδησία (19), πνευματική καλλιέργεια (18), προσήνεια/διαπροσωπική ευαισθησία (22) και εξωστρέφεια-εσωστρέφεια (17 προτάσεις). Το περιεχόμενο των πέντε αυτών παραγόντων έχει πολλές ομοιότητες με το αντίστοιχο των γνωστών πέντε «μεγάλων» παραγόντων της προσωπικότητας, αλλά και αξιοσημείωτες διαφορές, οι οποίες και σχολιάζονται. Τόσο η εσωτερικής συνάφειας αξιοπιστία όσο και η δυνατότητα του ερωτηματολογίου να ανιχνεύει διαφορές -πέρα από την όλη διαδικασία κατασκευής του- δείχνουν ότι το νέο ψυχοτεχνικό μέσο μπορεί έγκυρα και αξιόπιστα να περιγράψει ατομικές διαφορές προσωπικότητας (σε παιδιά 11-13 ετών), όπως τις αντιλαμβάνονται οι γονείς.

Λέξεις κλειδιά: Ερωτηματολόγιο προσωπικότητας, μοντέλο πέντε παραγόντων, προσωπικότητα παιδιών.

Ο τελικός στόχος της εμπειρικής επιστημονικής έρευνας, όπως είναι γνωστό, είναι να προεγγίσει - αν όχι να «αποτυπώσει» πιστά - την αντικειμενική πραγματικότητα. Η επιτυχία του στόχου αυτού συναρτάται άμεσα από τουλάχιστον δύο αλληλένδετες προϋποθέσεις, που είναι: α) Η ύπαρξη θεωρητικής στήριξης της έρευνας, π.χ. ενός θεωρητικού προτύπου/μοντέλου,

με βάση το οποίο αναλαμβάνεται η όλη ερευνητική προσπάθεια και ερμηνεύονται τα αποτελέσματα και β) η χρήση έγκυρων και αξιόπιστων ψυχομετρικών μέσων για την αξιολόγηση του υπό μελέτη φαινομένου με τη συλλογή του ερευνητικού υλικού. Η παρούσα μελέτη αποτελεί συμβολή στην ικανοποίηση της δεύτερης από τις δύο παραπάνω προϋποθέσεις, χωρίς ασφαλώς

να παραβλέπει την ανάγκη για τη θεωρητική στήριξη μιας ερευνητικής προσπάθειας: Όπως θα φανεί στη συνέχεια, το νέο ερωτηματολόγιο προσωπικότητας έχει να επιδείξει μια στερεή θεωρητική βάση, ένα ευρύτητα γνωστό μοντέλο στο χώρο της Ψυχολογίας της Προσωπικότητας.

Η αξιολόγηση της ανθρώπινης προσωπικότητας έχει μια μακρόχρονη πλέον ιστορία και παρουσιάζει μια εντυπωσιακή πολυειδία, τόσο σε επίπεδο θεωρητικό όσο και μεθοδολογικό-ψυχοτεχνικό. Τα ποικίλα προβολικά τεστ και οι τυπολογίες (με τα αντίστοιχα ερωτηματολόγια τους), τα κοινωνιομετρικά τεστ και οι διάφορες κλίμακες αξιολόγησης της αποκλίνουσας προσωπικότητας/συμπεριφοράς αποτελούν μια σαφέστατη απόδειξη αυτής της πολυειδίας. (Πληροφορίες για τα διάφορα μέσα αξιολόγησης της προσωπικότητας ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να βρει στα συγγράμματα: Anastasi, 1968. Cronbach, 1964. Παρασκευόπουλος, 1982).

Από άποψη θεωρητική, η μέθοδος περιγραφής των ατομικών διαφορών στην προσωπικότητα που άσκησε τη σοβαρότερη επίδραση στο χώρο αυτόν είναι η μέθοδος των *γνωρισμάτων*. Είναι μια παλαιά όσο και παραγωγική προσέγγιση για τη μελέτη της προσωπικότητας, που προτάθηκε και καλλιεργήθηκε από εξέχοντες ερευνητές όπως οι Allport (Allport & Odbert, 1936), Cattell (1946, 1957), Guilford (Guilford & Zimmerman, 1949) και Eysenck (Eysenck & Eysenck, 1964). Η μέθοδος των γνωρισμάτων είναι ουσιαστικά μια λεξιλογική προσέγγιση, αφού τα «γνωρίσματα» της ανθρώπινης προσωπικότητας αποτελούν - και εκφράζονται με - γλωσσικό υλικό, δηλαδή ρηματικές φράσεις ή/και επίθετα που έχουν κωδικοποιηθεί σε μια γλώσσα ως αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Ένα άλλο κοινό στοιχείο αυτής της προσέγγισης είναι ότι, με τη στατιστική μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων, έχει προτείνει *διαστάσεις* της ανθρώπινης προσωπικότητας, οι οποίες διαφέρουν από άτομο σε άτομο, κυρίως ποσοτικά.

Η μέθοδος των γνωρισμάτων έχει οδηγήσει ουσιαστικά στην εμφάνιση του Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων, με το οποίο και μοιράζεται κοινά στοιχεία. Συγκεκριμένα, από πολύ νωρίς (π.χ., Fiske, 1949 και Tupes & Christal, 1961) φά-

νηκε ότι τα ποικίλα γνωρίσματα (ακόμη και οι γενικότερες διαστάσεις) της προσωπικότητας μπορούσαν να περιγραφούν με πέντε βασικούς παράγοντες/διαστάσεις, που είναι η «εξωστρέφεια», η «προσθήνια-ευπροσηγορία», η «ευσυνειδησία», η «συναισθηματική σταθερότητα» και η «πνευματική καλλιέργεια» ή «δεκτικότητα σε εμπειρίες». Πλήρη ανασκόπηση για το περιεχόμενο και την εξέλιξη του Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων (ΜΠΠ) παρέχουν τα άρθρα των: Digman (1990, 1993), Goldberg (1990), John (1990) και McCrae & Costa (1985).

Όπως και η μέθοδος των γνωρισμάτων, το ΜΠΠ - συντομογραφικά: οι πέντε «μεγάλοι» - είναι μια λεξιλογική προσέγγιση και στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι ατομικές διαφορές (στην προσωπικότητα) που είναι πιο σημαντικές σε μια κοινωνία, τελικά θα κωδικοποιηθούν στη γλώσσα των ανθρώπων της. Η συχνότητα με την οποία απαντά ένα χαρακτηριστικό προσωπικότητας στον ανθρώπινο λόγο είναι συνάρτηση του πόσο σημαντική και εξέχουσα είναι η διαφορά την οποία το χαρακτηριστικό αυτό εκφράζει (Goldberg, 1982).

Δύο είναι οι βασικές διαπιστώσεις στις οποίες καταλήγει κανείς από τη μελέτη των ερευνών στην προσωπικότητα, όπως έδειξε και η έως εδώ διαπραγμάτευση του θέματος: α) Η συντριπτική πλειονότητα των αναζητήσεων, θεωρητικών και εμπειρικών, αφορά στη μελέτη της προσωπικότητας των ενηλίκων. Η μελέτη της παιδικής και εφηβικής προσωπικότητας είναι κατά κανόνα αποσπασματική και δεν εγγίζει το κρίσιμο θέμα της δομής της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας (Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος, & Μουρουσάκη, 1996). Ακόμα και η αξιολογική προσπάθεια των Thomas & Chess (1977, 1982) δεν οδήγησε σε μια ευρύτερα αποδεκτή θεώρηση της δομής της παιδικής προσωπικότητας, αφού μεταγενέστερες παραγοντικές αναλύσεις δεν επιβεβαίωσαν το μοντέλο τους των εννέα διαστάσεων (π.χ., Hagekull, 1994). β) Η δεύτερη διαπίστωση είναι ότι, επίσης, στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι έρευνες στο χώρο της προσωπικότητας χρησιμοποιούν ερωτηματολόγια ή κλίμακες με γλωσσικό υλικό (φράσεις-επίθετα) που προέρχεται κυρίως από λεξικά και ζητούν από τα υποκείμενα

της έρευνας να απαντήσουν με βάση τις συγκεκριμένες προτάσεις. Είναι φανερό ότι μια τέτοια μέθοδος πιθανότατα αποκλείει τη μελέτη σημαντικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας, τα οποία δεν περιλαμβάνει ένα δεδομένο ερωτηματολόγιο. Αν, μάλιστα, σκεφθεί κανείς ότι οι «πέντε μεγάλοι» παράγοντες προτάθηκαν ως αντιπροσωπευτικοί βασικών διαστάσεων της προσωπικότητας, όπως αυτές εκφράζονται στη φυσική ανθρώπινη γλώσσα, ένας τρόπος για να ξεπεραστεί αυτό το πρόβλημα θα ήταν να μελετηθούν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως αυτά εμφανίζονται γλωσσικά στον ελεύθερο λόγο των υποκειμένων (John, 1990). Η μελέτη που ακολουθεί, προσπαθεί να προσφέρει απαντήσεις και στις δύο παραπάνω διαπιστώσεις/περιορισμούς της έρευνας στην παιδική και εφηβική προσωπικότητα.

Η παρούσα έρευνα

Η έρευνα που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου διαπολιτιστικού προγράμματος, στο οποίο συμμετέχουν ερευνητές από τις εξής χώρες: Βέλγιο, Γερμανία, Ελλάδα, Ολλανδία, Πολωνία, ΗΠΑ και Κίνα. Στόχος του προγράμματος αυτού είναι η μελέτη της δομής της παιδικής και εφηβικής προσωπικότητας, όπως αυτή περιγράφεται από τους γονείς. Ειδικότερα, σκοπός της παρούσας έρευνας (και του ευρύτερου προγράμματος στο οποίο εντάσσεται) είναι η κατασκευή έγκυρων και αξιόπιστων ψυχοτεχνικών μέσων (ερωτηματολογίων) για την αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών (3, 6 και 9 ετών) και εφήβων (11-13 ετών). Ο σκοπός αυτός επιχειρείται να επιτευχθεί με την ικανοποίηση δύο προϋποθέσεων, μιας θεωρητικής και μιας μεθοδολογικής.

Θεωρητική προϋπόθεση. Για τη θεωρητική στήριξη του υπό κατασκευή ερωτηματολογίου υιοθετήθηκε το μοντέλο των Πέντε Παραγόντων (ΜΠΠ), στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω. Συγκεκριμένα, προτείνεται η υπόθεση ότι το ΜΠΠ μπορεί να περιγράψει και την προσωπικότητα του αναπτυσσόμενου ανθρώπου. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από εμπειρικά δεδομένα, σύμφωνα

με τα οποία το ΜΠΠ έχει ως «προάγγελους» βασικά χαρακτηριστικά ακόμη και της βρεφικής ιδιοσυγκρασίας (Costa & McCrae, 1994) και έχει ανευρεθεί, επίσης, σε παραγοντικές αναλύσεις ερωτηματολογίων της παιδικής προσωπικότητας συμπληρωμένων από δασκάλους (π.χ., Mervielde, 1994). Ωστόσο, είναι πιθανό ότι το θεωρητικό αυτό πρότυπο δεν καλύπτει επαρκώς διαστάσεις της προσωπικότητας που είναι γνωστό (από την εξελικτική έρευνα) ότι αποτελούν ιδιαίτερα γνωρίσματα της παιδικής και εφηβικής προσωπικότητας. Για το λόγο αυτόν, προστέθηκαν στο εννοιολογικό σύστημα κατηγοριοποίησης που χρησιμοποιήθηκε (βλ. Μέθοδος, φάση 1 παρακάτω), οκτώ επιπλέον κατηγορίες χαρακτηριστικών προσωπικότητας (μια ένατη κατηγορία ήταν «ασαφείς περιγραφές»).

Μεθοδολογική προϋπόθεση: Το γλωσσικό υλικό του νέου ερωτηματολογίου (προτάσεις ή επίθετα που αντιπροσωπεύουν γνωρίσματα προσωπικότητας παιδιών) προέρχεται από περιγραφικούς όρους τους οποίους χρησιμοποίησαν γονείς παιδιών 11-13 ετών όταν τους ζητήθηκε, κατά τη διάρκεια συνέντευξης, να περιγράψουν, σε ελεύθερη/φυσική γλώσσα, την προσωπικότητα των παιδιών τους. Η μεθοδολογική αυτή επιλογή υπαγορεύτηκε από τους εξής λόγους: α) Όπως ήδη σημειώθηκε, το ΜΠΠ περιγράφει διαφορές στην προσωπικότητα που εκφράζονται με λεκτικούς όρους στη φυσική γλώσσα των ανθρώπων. Η χρήση, επομένως, περιγραφικών όρων προερχόμενων από τη «ρέουσα» γλώσσα (συνέντευξη) ίσως αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για την πιστοποίηση της ισχύος ενός γνωστού (για την ενήλικη προσωπικότητα) μέσου και στην προσωπικότητα του αναπτυσσόμενου ατόμου. β) Ένα ψυχοτεχνικό μέσο που απευθύνεται σε γονείς - αφού η αξιοπιστία της αυτο-αξιολόγησης παιδιών αμφισβητείται σοβαρά (Costa & McCrae, 1994) - αποκτά περισσότερη εγκυρότητα και αξιοπιστία, όταν κατασκευάζεται με βάση γλωσσικό υλικό (φράσεις/επίθετα) που προέρχονται άμεσα από γονεϊκές ελεύθερες περιγραφές. Συναφώς, πρέπει να σημειωθεί ότι το είδος (και η ένταση) των χαρακτηριστικών προσωπικότητας που «βλέπουν» οι γονείς στα παιδιά τους εξαρτάται από τουλάχιστον τρεις παράγοντες: Από το πόσο «ε-

ξέχον» είναι το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό στο παιδί, από το τι οι γονείς προσδοκούν από το παιδί τους και από το επικρατούν σύστημα πεποιθήσεων και αξιών που μια κοινωνία θεωρεί σημαντικές για τα παιδιά (Kohnstamm, Halverson, & Mervielde, 1996).

ΜΕΘΟΔΟΣ

Στο τμήμα αυτό παρουσιάζεται η όλη διαδικασία που ακολουθήθηκε για την κατασκευή του Ερωτηματολογίου «Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων» στη μορφή με την οποία χρησιμοποιείται για την αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών και εφήβων ηλικίας 11-13 ετών. Η διαδικασία αυτή έγινε σε τρεις (3) φάσεις, από τις οποίες περιγράφεται λεπτομερέστερα η Φάση 3.

Φάση 1

Όπως ήδη σημειώθηκε στην εισαγωγή - και για τους λόγους που αναφέρθηκαν εκεί - το γλωσσικό υλικό στο οποίο βασίστηκε το νέο ερωτηματολόγιο προέρχεται από ελεύθερες συνεντεύξεις με γονείς. Τετρακόσιοι πενήντα οκτώ (458) γονείς, 258 μητέρες και 200 πατέρες, απάντησαν στην ερώτηση «θα θέλαμε να μας περιγράψετε την προσωπικότητα, το χαρακτήρα, τη συμπεριφορά του παιδιού σας τον τελευταίο καιρό». Οι περιγραφικοί όροι που χρησιμοποιήσαν οι γονείς αποτέλεσαν τις μονάδες περιγραφής (επίθετα ή φράσεις που περιγράφουν ένα χαρακτηριστικό), οι οποίες κατηγοριοποιήθηκαν σε 13 εννοιολογικές κατηγορίες. Το εννοιολογικό σύστημα κωδικοποίησης και κατηγοριοποίησης περιγράφεται εκτενώς στα άρθρα: Havill, Allen, Halverson, και Kohnstamm (1994) και Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος, και Μουρουσάκη (1996). Οι 13 κατηγορίες είναι οι εξής: Εξωστρέφεια (με επιμέρους κατηγορίες: Κοινωνικότητα, κυριαρχία/ηγετικές τάσεις, φυσική δραστηριότητα/κινητικότητα), προσήνεια/ευπροσηγορία (με επιμέρους κατηγορίες: Τάση για βοήθεια, δυνατότητα να ελέγχεται/ καθοδηγείται, τιμότητα/φιλαλή-

θεια), ευσυνειδησία (με επιμέρους κατηγορίες: Προσεκτικότητα/τάξη, αξιοπιστία/εμμονή, επιμέλεια/ζήλος), συναισθηματική σταθερότητα (με επιμέρους κατηγορίες: Συναισθηματική αντιδραστικότητα, αυτοπεποίθηση, άγχος/φόβοι), νόσηση/πνευματική καλλιέργεια (με επιμέρους κατηγορίες: Δεκτικότητα σε εμπειρίες, ενδιαφέροντα, ευφυΐα), ανεξαρτησία, ωριμότητα, σωματική υγεία/ασθένεια, ρύθμιση καθημερινών λειτουργιών, εξωτερική εμφάνιση/συμπεριφορά σύμφωνη προς το φύλο, σχολική επίδοση, επιθυμία για σωματική επαφή, οικογενειακές σχέσεις. Σε κάθε κατηγορία, οι θετικές και οι αρνητικές περιγραφικές μονάδες καταχωρήθηκαν χωριστά.

Στο ελληνικό άρθρο παρουσιάζεται λεπτομερώς, επίσης, η διαδικασία συλλογής του υλικού και τα πρώτα αποτελέσματα. Συνοπτικά, θα αναφερθεί εδώ ότι το 80% των γονεϊκών περιγραφικών όρων αντιπροσώπευε τους πέντε «μεγάλους» παράγοντες της προσωπικότητας, δηλαδή την «εξωστρέφεια-εσωστρέφεια», την «προσήνεια/ευπροσηγορία», την «ευσυνειδησία», τη «συναισθηματική σταθερότητα» και τη «δεκτικότητα σε εμπειρίες-νόση». Το εύρημα αυτό θεωρείται ως μία βασική ένδειξη για την εγκυρότητα του νέου ερωτηματολογίου (αφού το γλωσσικό υλικό, στο οποίο στηρίζεται, έχει ευρεία αντιστοιχία με το γνωστότερο μοντέλο περιγραφής της ανθρώπινης προσωπικότητας).

Φάση 2

Στη φάση αυτή περιγράφεται η διαδικασία κατασκευής του αρχικού ερωτηματολογίου. Οι 2.776 μονάδες περιγραφής που προέκυψαν από την προηγούμενη φάση (περιγραφή γονέων για παιδιά 12 ετών) ταξινομήθηκαν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σε 13 εννοιολογικές κατηγορίες. Αυτό, εκτός των άλλων, διευκόλυνε την επιλογή των προτάσεων που θα συμπεριλάμβανε το ερωτηματολόγιο. Ωστόσο, επειδή οι κατηγορίες αυτές είναι αρκετά περιεκτικές, μετά από ανάλυση περιεχομένου των περιγραφικών μονάδων, δημιουργήσαμε μικρότερες, εννοιολογικά πιο ομοιογενείς ομάδες όρων. Έτσι, καθεμιά από τις 13 μεγάλες κατηγορίες υποδιαιρέθηκε σε συστά-

δες, ο συνολικός αριθμός των οποίων ήταν 100. Αφού αποκλείστηκαν οι περιγραφικοί όροι (προτάσεις-επίθετα) που ήταν λεκτικές επαναλήψεις της ίδιας έννοιας, ασαφείς ή/και ιδιωματικοί όροι, επελέγησαν προτάσεις/επίθετα που αντιπροσώπευαν σαφώς το εννοιολογικό περιεχόμενο κάθε συστάδας. Ας σημειωθεί ότι η διάκριση μεταξύ θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών τηρήθηκε και στη δευτερογενή αυτή κατηγοριοποίηση. Το τελικό προϊόν αυτής της διαδικασίας ήταν η δημιουργία ενός καταλόγου με 214 χαρακτηριστικά προσωπικότητας (από τα οποία 124 ήταν προτάσεις και 90 ήταν επίθετα, ενώ 140 ήταν θετικά και 74 ήταν αρνητικά). Τελικώς, η καθεμιά από τις αρχικές 13 κατηγορίες αντιπροσωπεύθηκε στο αρχικό ερωτηματολόγιο με περίπου την ίδια συχνότητα που είχε και στις γονεϊκές ελεύθερες περιγραφές. Για παράδειγμα, η κατηγορία «συνεργασία με γονείς» (του παράγοντα «προσήνεια») συνεισέφερε στο αρχικό ερωτηματολόγιο 25 προτάσεις-γνωρίσματα, δηλαδή ποσοστό 11.7%, ένα ποσοστό παραπλήσιο με το ποσοστό αυτής της κατηγορίας στις ελεύθερες περιγραφές των γονέων (11.1%).

Η προσπάθεια για ποσοτική και, κυρίως, για όσο το δυνατόν πληρέστερη εννοιολογική αντιστοιχία ανάμεσα στις ελεύθερες γονεϊκές περιγραφές και στο ερωτηματολόγιο είχε έναν πολύ σημαντικό λόγο: τα δεδομένα της επόμενης φάσης - απαντήσεις των γονέων - θα υποβάλλονταν σε ανάλυση παραγόντων. Η στατιστική αυτή μέθοδος, πέρα από τα πλεονεκτήματά της, έχει κατηγορηθεί για ένα σημαντικό περιορισμό, ότι δηλαδή οι διαστάσεις-παράγοντες που προκύπτουν, είναι άμεση συνάρτηση του υλικού που θα εισαχθεί για ανάλυση. Επομένως, αν κάποιο στοιχείο παραλειφθεί - από το ερωτηματολόγιο - δεν πρόκειται να εμφανιστεί ως στοιχείο μιας διάστασης μετά την ανάλυση παραγόντων (Quay, 1979).

Είναι ευνόητο ότι ένα ερωτηματολόγιο, όπως το δικό μας, με πάνω από 200 προτάσεις, εκτός από το ότι δεν έχει δοκιμαστεί και δεν έχει ελεγχθεί η λειτουργία του, είναι ένα μακρύ ερωτηματολόγιο, και για πρακτικούς λόγους πρέπει να μειωθεί ο αριθμός των προτάσεών του. Η διαδικασία αυτή περιγράφεται στην επόμενη φάση,

που είναι και η κυριότερη στην κατασκευή του νέου ερωτηματολογίου.

Φάση 3

Δείγμα

Στη φάση αυτή του ερευνητικού προγράμματος πήραν μέρος 509 γονείς (παιδιών ηλικίας περίπου 12 ετών), 231 πατέρες και 278 μητέρες. Οι γονείς συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο (βλ. παρακάτω) για τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας των παιδιών τους, 247 αγοριών και 262 κοριτσιών.

Μέσα και διαδικασία συλλογής δεδομένων

Το ερωτηματολόγιο. Στους γονείς χορηγήθηκε το Ερωτηματολόγιο «Διαστάσεις Προσωπικότητας για Παιδιά και Εφήβους» (Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από δύο μέρη: το πρώτο μέρος περιλαμβάνει (α) ερωτήσεις σχετικές με δημογραφικά στοιχεία, όπως φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα, αριθμός παιδιών και περιοχή κατοικίας (για τους γονείς) και φύλο, ηλικία, σειρά γέννησης, τάξη σχολείου και σχολική επίδοση (του παιδιού) και (β) οδηγίες για τη συμπλήρωσή του. Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου αποτελούν οι 214 ερωτήσεις-προτάσεις που περιγράφουν ποικίλα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας/συμπεριφοράς του παιδιού. Από τους γονείς ζητήθηκε, μετά από τη συμπλήρωση των δημογραφικών στοιχείων, να δηλώσουν, σε μια κλίμακα από το 0 (καθόλου) μέχρι το 4 (πάρα πολύ), πόσο καθένα από τα 214 χαρακτηριστικά ταίριαζε στο παιδί του, πόσο δηλαδή αντιπροσώπευε την προσωπικότητα/το χαρακτήρα του, με βάση τη συμπεριφορά του τους τελευταίους 12 μήνες.

Διαδικασία. Η συλλογή του ερευνητικού υλικού ολοκληρώθηκε στο πρώτο εξάμηνο 1996. Ο χρόνος και ο τόπος συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων καθορίστηκε μετά από συνεννόηση με τους γονείς. Η διακριτική παρουσία του βοηθού-ερευνητή στον ίδιο χώρο κατά την όλη διαδικασία θεωρήθηκε επιβεβλημένη, ώστε κάθε γονέας

χωριστά να απαντήσει για το παιδί του χωρίς η παρουσία του άλλου γονέα ή του ίδιου του παιδιού να επηρεάσει την αξιολόγηση και να οδηγήσει σε τεχνητή συμφωνία μεταξύ των απαντήσεων των δύο γονέων.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Αρχική ανάλυση παραγόντων

Οι απαντήσεις των 509 γονέων στις 214 ερωτήσεις-προτάσεις, στην πεντάβαθμη κλίμακα, υποβλήθηκαν σε ανάλυση παραγόντων (με ορθογώνια περιστροφή των αξόνων). Τα στατιστικά στοιχεία αυτής της ανάλυσης - διάγραμμα παραγόντων, ιδιοτιμές και ποσοστό διακύμανσης, βλ. Πίνακα 1 - έδειξαν ότι επαρκέστερη ήταν η λύση των πέντε παραγόντων. Πέραν των στατιστικών δεδομένων και κριτηρίων, οι πέντε αυτοί παράγοντες φάνηκαν εννοιολογικά διακριτοί και περιεκτικοί, συνολικά δηλαδή έδειξαν ότι περιλαμβάνουν γνωστά κεντρικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας.

Ως κριτήριο για τη συμπερίληψη μιας πρότασης σε κάποιον παράγοντα επελέγη φόρτιση μεγαλύτερη του 0.40. Περαιτέρω έλεγχος των φορτίσεων των προτάσεων έδειξε ότι ορισμένες από αυτές εμφάνισαν αρκετά υψηλή φόρτιση σε περισσότερους από έναν παράγοντες, συνέβαλαν δηλαδή στη δημιουργία περισσότερων από έναν παραγόντων. Οι προτάσεις αυτές αποκλείστηκαν από περαιτέρω αναλύσεις, για να εξασφαλιστεί η εννοιολογική και στατιστική ανεξαρτησία καθε-

νός από τους πέντε παράγοντες/διαστάσεις. Επίσης, ελέγχθηκε η συμβολή κάθε πρότασης στην εσωτερικής συνάφειας αξιοπιστία του κάθε παράγοντα. Έτσι, απορρίφθηκαν μερικές ακόμα προτάσεις από κάθε παράγοντα, η παρουσία των οποίων μείωνε την ομοιογένεια (όπως εκφράζεται με την εσωτερικής συνάφειας αξιοπιστία) του συγκεκριμένου παράγοντα. Τέλος, αποκλείστηκαν από την τελική μορφή του ερωτηματολογίου ορισμένες προτάσεις, η κατανομή συχνότητας των οποίων εμφάνιζε ασυνήθιστα μεγάλη κύρτωση και ασυμμετρία. Η διαδικασία αυτή δημιούργησε ένα ερωτηματολόγιο με 110 προτάσεις (από τις αρχικές 214) και, όπως ήδη σημειώθηκε, με πέντε διαστάσεις/παράγοντες.

Τελική ανάλυση παραγόντων

Το ερωτηματολόγιο με τις 110 προτάσεις που παρουσιάστηκε ως εδώ, θα μπορούσε να αποτελέσει και την τελική μορφή του υπό κατασκευήν ψυχομετρικού μέσου, ιδιαίτερα καθώς τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά του ήταν ικανοποιητικά. Ωστόσο, ένας νέος έλεγχος του περιεχομένου των προτάσεων κάθε παράγοντα έδειξε ότι, παρά την - σε πρώτη φάση - αποφυγή επαναλήψεων, εξακολουθούσαν να υπάρχουν γνωρίσματα με παραπλήσιο εννοιολογικό περιεχόμενο. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώθηκε από τον υπολογισμό της συνάφειας κάθε πρότασης με όλες τις άλλες του ίδιου παράγοντα. Συγκεκριμένα, η στατιστική αυτή ανάλυση πιστοποίησε την

Πίνακας 1
Ανάλυση παραγόντων (ορθογώνια περιστροφή) της αρχικής μορφής του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ

Παράγοντας	Ιδιοτιμή	% διακύμανσης που εξηγείται	Αθροιστικό % διακύμανσης
1-Προσήνεια	41.16	19.2	19.2
2-Ευσυνειδησία	18.51	8.6	27.9
3-Συναισθηματική ασάθεια	9.61	4.5	32.4
4-Πνευματική καλλιέργεια	7.74	3.6	36.0
5-Εξωστρέφεια/Εσωστρέφεια	4.39	2.1	38.0

ύπαρξη ορισμένων προτάσεων που είχαν υψηλή συνάφεια με άλλη του ίδιου (συνώνυμη) ή του αντίθετου εννοιολογικού περιεχομένου ή/και σημαντικά υψηλές συνάφειες με πολλές άλλες προτάσεις στον ίδιο παράγοντα. Οι προτάσεις αυτές δεν περιελήφθησαν στις τελικές αναλύσεις του ερωτηματολογίου. Παράδειγμα τέτοιας πρότασης είναι: «είναι ολιγόλογο» με «σπάνια μιλάει» ή (το αντίθετό του) «μιλάει συνεχώς». Άλλα παραδείγματα: «ακατάστατο» - «τακτικό», «οργανωμένο» (αντίθετοι πόλοι της ίδιας εννοιολογικής κατηγορίας), «δύσκολα κάνει φίλιες» - «έχει λίγους φίλους» (συνώνυμα), κ.τ.ό. Ο αποκλεισμός τέτοιων φράσεων/προτάσεων (11 συνολικά) προσέδωσε περαιτέρω καθαρότητα σε κάθε παράγοντα. Ταυτόχρονα, δεν είχε κανένα κόστος όσον αφορά πιθανές απώλειες εννοιών/γνωρισμάτων προσωπικότητας, αφού για κάθε πρόταση-γνώρισμα που απομακρύνθηκε, παρέμεινε στην κλίμακα το συνώνυμό του (ή το αντίθετό του), με το οποίο το απομακρυνθέν είχε υψηλή συνάφεια.

Οι 99 τελικές προτάσεις υποβλήθηκαν σε νέα ανάλυση παραγόντων, το αποτέλεσμα της οποίας παρουσιάζει ο Πίνακας 2.

Είναι φανερό ότι τα δεδομένα αυτά επιβεβαιώνουν τη λύση των πέντε παραγόντων, οι οποίοι, μάλιστα, ερμηνεύουν τώρα μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης (43.2%) από ό,τι στην πρώτη ανάλυση (38.0%). Εξάλλου, οι δείκτες αξιοπιστίας (Cronbach alpha) ήταν: 0.93 (1ος παράγοντας), 0.94 (2ος), 0.90 (3ος), 0.91 (4ος) και 0.86 (5ος παράγοντας). Τέλος, αξ σημειωθεί ότι στη δεύτε-

ρη αυτή ανάλυση παραγόντων όλες οι προτάσεις εμφάνισαν υψηλές φορτίσεις (πάνω από 0.40) ενώ έλειψαν σχεδόν ολοκληρωτικά οι προτάσεις με πολλαπλές φορτίσεις.

Οι πέντε παράγοντες/διαστάσεις. Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει την κατανομή των προτάσεων του ερωτηματολογίου στους πέντε παράγοντες ανά εννοιολογική κατηγορία από την οποία προέρχονται. Στον Πίνακα 4 εμφανίζονται οι πέντε αυτοί παράγοντες/διαστάσεις με πέντε παραδείγματα φράσεων/χαρακτηριστικών για τον καθένα, τα οποία αντιπροσωπεύουν το εννοιολογικό τους περιεχόμενο. Ας υπομνησθεί εδώ ότι (α) προτάσεις που είχαν ενταχθεί στις κατηγορίες Vβ (ενδιαφέροντα), VIII (σωματική υγεία-ασθένεια) και XIII (οικογενειακές σχέσεις) δεν περιελήφθησαν στο ερωτηματολόγιο ως μη αντιπροσωπευτικές πραγματικών χαρακτηριστικών προσωπικότητας, και (β) οι πέντε πρώτες κατηγορίες (I έως V) αντιστοιχούν στις κύριες διαστάσεις προσωπικότητας του Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων (ΜΠΠ).

Επισκόπηση των Πινάκων 3 και 4 καθιστά φανερό ότι οι πέντε διαστάσεις του νέου ερωτηματολογίου συμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό με τους γνωστούς πέντε «μεγάλους» παράγοντες του ομώνυμου μοντέλου, πράγμα που αποτελεί μια ισχυρή ένδειξη της εγκυρότητας του. Έτσι, ο πρώτος παράγοντας (ατομισμός/εγωισμός & συναισθηματική αντιδραστικότητα) αντιστοιχεί στη διάσταση «συναισθηματική σταθερότητα/αστάθεια» του μοντέλου των Πέντε Παραγόντων, ο δεύτερος παράγοντας (ευσυνειδησία/κίνητρα

Πίνακας 2
Ανάλυση παραγόντων (ορθογώνια περιστροφή) της τελικής μορφής του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ

Παράγοντας	Ιδιοτιμή	% διακύμανσης που εξηγείται	Αθροιστικό % διακύμανσης
1-Συναισθηματική αστάθεια	20.87	21.1	21.1
2-Ευσυνειδησία	9.37	9.5	30.5
3-Πνευματική καλλιέργεια	5.43	5.5	36.0
4-Προσήγεια	4.21	4.2	40.3
5-Εξωστρέφεια/Εσωστρέφεια	2.86	2.9	43.2

Πίνακας 3
Κατανομή των προτάσεων του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ (τελική μορφή)
ανά κατηγορία του καταλόγου προσωπικότητας

Κατάλογος προσωπικότητας	Παράγοντας 1 Ατομισμός & συναισθηματική αστάθεια	Παράγοντας 2 Ευσυνειδησία	Παράγοντας 3 Πνευματική καλλιέργεια	Παράγοντας 4 Προσήνεια/ Διαπροσωπική ευαισθησία	Παράγοντας 5 Εξωστρέφεια-Εσωστρέφεια
Iα Κοινωνικότητα			1	2	13
Iβ Ηγετικές τάσεις	1		3	1	
Iγ Δραστηριότητα	1				3
IIα Τάση για βοήθεια	5			8	
IIβ Δυνατότητα να ελέγχεται	7			4	
IIγ Τιμιότητα				1	
IIIα Προσεκτικότητα		6			
IIIγ Επιμέλεια		9		1	
IVα Συναισθηματική αντιδραστικότητα	8			4	
IVβ Αυτοπεποίθηση			1		
IVγ Άγχος		1			
Vα Δεκτικότητα σε εμπειρίες			6		
Vγ Ευφυΐα			6		
VI Ανεξαρτησία			1		
VII Ωριμότητα		1			
IX Ρύθμιση καθημ. λειτουργιών	1				
X Συμπεριφορά προς το φύλο					1
XI Σχολική επίδοση		2			
XII Επιθυμία για αγκαλιά				1	
Σύνολο	23	19	18	22	17

για επίδοση) ουσιαστικά συμπίπτει με τη διάσταση «ευσυνειδησία», ο τρίτος παράγοντας με την «προσήνεια/ευπροσηγορία», ο τέταρτος με τη «νόηση/πνευματική καλλιέργεια» και ο πέμπτος με την «εξωστρέφεια-εσωστρέφεια». Ειδικότερα:

Ατομισμός/Εγωισμός & συναισθηματική αντιδραστικότητα. Η διάσταση αυτή (που εξηγεί το μεγαλύτερο ποσοστό της διακύμανσης, 21.1%) αποτελείται από 23 φράσεις/χαρακτηριστικά, τα οποία προέρχονται από 6 διαφορετικές κατηγορίες. Ωστόσο, είναι όλα αρνητικά και συνθέτουν την εικόνα/σύνδρομο ενός παιδιού που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «δύσκολο παιδί» (βλ. και Πίνακα 4). Η διάσταση αυτή έχει δύο επιμέρους πλευρές, τον ατομισμό/εγωισμό (οι 12 προτάσεις των κατηγο-

ριών IIα και IIβ) και τη συναισθηματική αντιδραστικότητα (οι 8 προτάσεις της κατηγορίας IVα).

Ευσυνειδησία/Κίνητρα για επίδοση. Η δεύτερη διάσταση (που εξηγεί 9.5% της ολικής διακύμανσης) περιλαμβάνει 19 χαρακτηριστικά-γνωρίσματα, από τα οποία τα 15 είναι καθαρά γνωρίσματα «ευσυνειδησίας». Αν μάλιστα προστεθούν και οι φράσεις των κατηγοριών IVγ (άγχος), VII (ωριμότητα) και XI (σχολική επίδοση), είναι φανερό ότι προκύπτει η εικόνα ενός παιδιού που είναι ώριμο και υπεύθυνο, τακτικό-οργανωμένο (ή το αντίθετό τους), και επιμελές-συνεπές (ή τα αντίθετά τους) με τις σχολικές υποχρεώσεις.

Πνευματική καλλιέργεια. Ο τρίτος, στη σειρά, παράγοντας (που εξηγεί το 5.5% της διακύμαν-

Πίνακας 4
Εννοιολογικό περιεχόμενο των πέντε διαστάσεων του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ

1 - Ατομισμός/Εγωισμός & συναισθηματική αντιδραστικότητα (23 προτάσεις)

θυμώνει εύκολα, είναι απότομος χαρακτήρας
 παραπονιέται συχνά
 έχει μεταπτώσεις στη συμπεριφορά του
 θέλει όλο να παίρνει και λιγότερο να δίνει
 επιμένει στη γνώμη του, ακόμα και όταν είναι λανθασμένη

2 - Ευσυνειδησία/Κίνητρα για επίδοση (19 προτάσεις)

είναι υπεύθυνο παιδί
 είναι ακατάστατο, «τσαπατσούλικο»
 είναι συνεπής στις υποχρεώσεις του/της
 χρειάζεται πίεση για να διαβάσει τα μαθήματά του
 είναι οργανωμένο παιδί, έχει ένα πρόγραμμα σε ό,τι κάνει

3 - Πνευματική καλλιέργεια (18 προτάσεις)

έχει φαντασία
 μαθαίνει εύκολα
 ενδιαφέρεται για καθετί καινούριο
 του αρέσει να συμμετέχει σε συζητήσεις
 έχει γρήγορη αντίληψη

4 - Προσήνεια/Διαπροσωπική ευαισθησία (22 προτάσεις)

νοιάζεται για τα προβλήματα των άλλων
 δείχνει σεβασμό στους μεγαλύτερους
 είναι ευαίσθητο παιδί
 προσφέρει πρόθυμα τη βοήθειά του
 είναι συναισθηματικό παιδί

5 - Εξωστρέφεια-Εσωστρέφεια (17 προτάσεις)

είναι κοινωνικό παιδί
 του αρέσει να παίζει με τα άλλα παιδιά
 δύσκολα κάνει φιλίες
 προτιμάει να μη μένει μόνο του
 είναι αυθόρμητο

σης) συντίθεται από 18 χαρακτηριστικά, τα οποία προέρχονται από 6 διαφορετικές κατηγορίες. Ωστόσο, τα δύο τρίτα των προτάσεων/φράσεων ανήκουν στη διάσταση «νόηση/ πνευματική καλλιέργεια» του Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων. Τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά αντιπροσωπεύουν γνωρίσματα τα οποία είναι συναφή με τη γενική εικόνα αυτής της διάστασης. Είναι χαρακτηριστι-

κό ότι οι περισσότερες προτάσεις της «κυριαρχίας» περιλαμβάνονται στον παράγοντα αυτόν.

Προσήνεια/Διαπροσωπική ευαισθησία. Ο τέταρτος παράγοντας (που εξηγεί το 4.2% της ολικής διακύμανσης) παρουσιάζει τη μεγαλύτερη ποικιλία από άποψη προέλευσης των 22 χαρακτηριστικών (όλων θετικών) που τον συνθέτουν. Ωστόσο, όπως και στην περίπτωση του πρώτου

παράγοντα, όλα τα γνωρίσματα συντείνουν στη δημιουργία μιας ενιαίας εικόνας, εκείνης του «καλού» παιδιού: του παιδιού που νοιάζεται για τα προβλήματα των άλλων, δείχνει σεβασμό στους μεγαλύτερους, είναι ευαίσθητο και συναισθηματικό και προσφέρει πρόθυμα τη βοήθειά του. Έτσι, ο παράγοντας αυτός μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο αντίποδας του πρώτου παράγοντα (δύσκολο παιδί).

Εξωστρέφεια-Εσωστρέφεια. Ο τελευταίος παράγοντας (που εξηγεί το 2.9% της ολικής διακύμανσης) είναι ο εννοιολογικά σαφέστερος και περισσότερο ομοιογενής: Από τις 17 προτάσεις, οι 16 προέρχονται από την ομώνυμη διάσταση του μοντέλου των πέντε παραγόντων.

Επιμέρους πλευρές των παραγόντων

Η μέχρι τώρα παρουσίαση των πέντε παραγόντων του νέου ερωτηματολογίου έχει καταστήσει σαφές ότι οι πέντε αυτές διαστάσεις αντιπροσωπεύουν ισάριθμα βασικά, και γι' αυτό πολύ περιεκτικά, γνωρίσματα της ανθρώπινης προσωπικότητας, τα οποία ίσως εμπεριέχουν επιμέρους πλευρές της ίδιας εννοιολογικής δομής. Αυτή η υπόθεση γίνεται πιθανότερη με βάση τα δεδομένα του Πίνακα 3, κατά τα οποία η σύσταση κάθε παράγοντα ανάγεται σε ποικίλες κατηγορίες. Εξάλλου, και το σύστημα κωδικοποίησης και ταξινόμησης που υιοθέτησε το παρόν ερευνητικό πρόγραμμα προβλέπει τρεις επιμέρους πλευρές για τους πρώτους πέντε παράγοντες (I-V).

Μια νέα ανάλυση παραγόντων (με πλάγια περιστροφή των αξόνων) κάθε παράγοντα ξεχωριστά έδειξε ότι οι πέντε διαστάσεις του ερωτηματολογίου μπορούν να υποδιαιρεθούν σε μικρότερα, πιο συγκεκριμένα «σύνδρομα» χαρακτηριστικών προσωπικότητας. Έτσι, ο πρώτος παράγοντας (ατομισμός/εγωισμός & συναισθηματική αντιδραστικότητα) αποτελείται από δύο επιμέρους συστάδες χαρακτηριστικών: ατομισμός/εγωισμός, συναισθηματική αντιδραστικότητα· ο δεύτερος (ευσυνειδησία/κίνητρα για επίδοση) επίσης από δύο: οργάνωση-κίνητρα, επίδοση· ο τρίτος (πνευματική καλλιέργεια) από δύο: ευ-

φυία, δεκτικότητα σε εμπειρίες· ο τέταρτος (προσήνεια/διαπροσωπική ευαισθησία) από τρεις: τάση για βοήθεια, συναισθηματική ευαισθησία, προσήνεια· και ο πέμπτος (εξωστρέφεια-εσωστρέφεια) από τρεις: θετική κοινωνικότητα, εξωστρέφεια, εσωστρέφεια. Διεξοδικότερη ανάλυση και σχολιασμός των δεδομένων αυτών γίνεται σε άλλο άρθρο (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, υπό προετοιμασία).

Διαφορές στην εκτίμηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας

Η έως εδώ περιγραφή της διαδικασίας κατασκευής του Ερωτηματολογίου «Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων» εστιάστηκε κυρίως στην επισήμανση των δύο ψυχομετρικών ιδιοτήτων που πρέπει να εξασφαλίσει ένα ψυχομετρικό μέσο, της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας. Ένα τρίτο χαρακτηριστικό ενός καλού ψυχομετρικού μέσου είναι η δυνατότητά του να «ανακαλύπτει» διαφορές, εκεί όπου υπάρχουν, ως συνάρτηση δημογραφικών ή άλλων ανεξάρτητων μεταβλητών. Η κυριότερη μεταβλητή, η «επίδραση» της οποίας ελέγχθηκε στη φάση αυτή του ερευνητικού προγράμματος ήταν το φύλο (των γονέων και του παιδιού).

Η λεπτομερής παρουσίαση των διαφορών στην αξιολόγηση της προσωπικότητας των παιδιών ως προς το φύλο (γονέων-παιδιού) είναι αντικείμενο άλλης μελέτης που αναφέρθηκε πιο πάνω (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, υπό προετοιμασία). Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου θα αναφερθούν, συνοπτικά, δύο ευρήματα: α) Πατέρες και μητέρες δε διαφοροποιήθηκαν (ποσοτικά) στον τρόπο που αξιολόγησαν τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας των παιδιών τους, τόσο σε επίπεδο γενικών παραγόντων όσο και σε επίπεδο επιμέρους πλευρών του κάθε παράγοντα. Επίσης, δεν παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντικά αλληλεπίδραση φύλου γονέα και φύλου παιδιού: Πατέρες και μητέρες δε διαφοροποιήθηκαν στις εκτιμήσεις τους για τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας αγοριών και κοριτσιών. β) Ωστόσο, καταγράφηκαν αξιοσημείωτες διαφορές στα χαρακτηριστικά προσωπικότητας

αγοριών και κοριτσιών, ανεξάρτητα από το φύλο των γονέων (κύρια επίδραση φύλου παιδιού). Μάλιστα, οι διαφορές αυτές είναι αναμενόμενες και προς την κατεύθυνση που είναι γνωστή από τη σχετική βιβλιογραφία. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής διαφορές: Τα αγόρια περιγράφηκαν ως περισσότερο «αντιδραστικά» και «εξωστρεφή» από ό,τι τα κορίτσια. Αντίθετα, τα κορίτσια «υπερείχαν» των αγοριών σε χαρακτηριστικά, όπως ευαισθησία, προσήνεια και εσωστρέφεια.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός της παρούσας έρευνας - και του ευρύτερου προγράμματος στο οποίο εντάσσεται - ήταν η κατασκευή ενός ψυχομετρικού μέσου για την αξιολόγηση της παιδικής προσωπικότητας, όπως την εκτιμούν οι γονείς. Παρόλο που απομένουν μερικά ακόμη βήματα στη διαδικασία κατασκευής του νέου ερωτηματολογίου, τα μέχρι στιγμής δεδομένα, όπως θα σχολιαστεί και παρακάτω, δείχνουν ότι το Ερωτηματολόγιο «Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων» (Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ) είναι ένα έγκυρο και αξιόπιστο εργαλείο για την αξιολόγηση της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας.

Η εγκυρότητα του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ πιστοποιείται από τουλάχιστον δύο στοιχεία. Πρώτον, οι διαστάσεις της παιδικής προσωπικότητας που προέκυψαν από τις αναλύσεις παραγόντων, αποτελούνται από ερωτήσεις-προτάσεις που συμπληρώθηκαν από γονείς και οι οποίες υποδείχτηκαν πάλι από γονείς σε προηγούμενη φάση της έρευνας (βλ. Μέθοδος). Έτσι, αφού συνήθως η έρευνα καταφεύγει στα σημαντικά πρόσωπα του περιβάλλοντος του παιδιού για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του, το Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ φαίνεται να συμβάλλει στην προσέγγιση της αλήθειας για την παιδική προσωπικότητα, όπως την εκτιμούν οι «εγκυρότεροι» τρίτοι, οι γονείς του παιδιού.

Ένα δεύτερο, εξίσου σημαντικό, στοιχείο εγκυρότητας του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ είναι ότι οι πέντε διαστάσεις του (ατομισμός/εγωισμός & συναισθηματική αντιδραστικότητα, ευσυνειδησία, πνευματική καλλιέργεια, προσήνεια/διαπροσωπική ευαισθησία και εξωστρέφεια-εσωστρέφεια),

όπως δείχνει και ο Πίνακας 3, έχουν μια εντυπωσιακή αντιστοιχία με τους γνωστούς «μεγάλους» παράγοντες του Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων (ΜΠΠ). Έτσι, ο πρώτος παράγοντας του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ είναι ουσιαστικά ο τέταρτος παράγοντας του ΜΠΠ, αφού οκτώ προτάσεις του προέρχονται από την ομώνυμη κατηγορία. Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι α) ο παράγοντας αυτός αποτελείται αποκλειστικά από αρνητικά χαρακτηριστικά και β) περιλαμβάνει γνωρίσματα - επίσης αρνητικά - μιας άλλης διάστασης, της προσήνειας. Φαίνεται πως, τουλάχιστον στην αντίληψη των Ελλήνων γονέων, η συναισθηματική αντιδραστικότητα και οι κακές διαπροσωπικές σχέσεις (δύο διαφορετικές διαστάσεις στο ΜΠΠ) αποτελούν πλευρές της ίδιας διάστασης στην προσωπικότητα των παιδιών τους. Στην προκειμένη περίπτωση, η διάσταση αυτή είναι ότι οι Thomas και Chess (1977, 1982) θα ονόμαζαν «δύσκολο» παιδί, ένα παιδί που έχει ως κύριο γνώρισμά του το έντονο ενδιαφέρον για την ικανοποίηση του προσωπικού του «εγώ». Είναι αξιοσημείωτο ότι η όλη εικόνα συμπληρώνεται από τη δυσκολία του παιδιού να ρυθμίσει τις καθημερινές του λειτουργίες, ένα χαρακτηριστικό καθαρά εξελικτικό, που δε θα περίμενε κανείς να εμφανίζεται στην ηλικία των 12 ετών.

Οι υπόλοιπες προτάσεις-ερωτήσεις της «προσήνειας» (2ος παράγοντας του ΜΠΠ) σχηματίζουν τον πυρήνα της 4ης διάστασης του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ, με παρόμοιο εννοιολογικό περιεχόμενο. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η προσήνεια στο νέο ερωτηματολόγιο αποτελείται μόνο από θετικά χαρακτηριστικά. Αυτά τα χαρακτηριστικά, μαζί με τα θετικά επίσης, ως προς το διαπροσωπικό τους στοιχείο - χαρακτηριστικά «συναισθηματικής αστάθειας», σχηματίζουν ένα «σύνδρομο», αντίποδα της πρώτης διάστασης του νέου ερωτηματολογίου. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι και ο Digman (1989) παρατήρησε πως ο παράγοντας «προσήνεια» ουσιαστικά αποτελείται από δύο επιμέρους πλευρές, με τις αρνητικές προτάσεις, μάλιστα, να είναι ενδεικτικές ψυχοπαθολογίας. Έτσι, προτείνει ο παράγοντας αυτός να ονομαστεί «φιλική συμμόρφωση-εχθρική ανυπακοή».

Ο δεύτερος παράγοντας του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ είναι έκδηλο ότι αντιστοιχεί στον ομώνυμο τρίτο

παράγοντα του ΜΠΠ, την «ευσυνειδησία», μια βασική πλευρά της προσωπικότητας, ενήλικης και αναπτυσσόμενης. Οι εκτός «ευσυνειδησίας» προτάσεις, δηλαδή οι προτάσεις των κατηγοριών «σχολική επίδοση», «ωριμότητα» και «άγχος», συμπληρώνουν τη σημαντική αυτή διάσταση της παιδικής προσωπικότητας. Είναι αξιοσημείωτο, μάλιστα, το γεγονός ότι οι γονείς δεν αξιολογούν το άγχος του παιδιού τους με αρνητικό τρόπο (ως πλευρά της συναισθηματικής αστάθειας), αλλά μάλλον με θετικό (ως συναφές χαρακτηριστικό της προσπάθειας να είναι κανείς τακτικός και συνεπής στις υποχρεώσεις του). Ειδικότερα, η συσχέτιση, από τους γονείς, της σχολικής επίδοσης με την ευσυνειδησία είναι συμβατή με όμοια ευρήματα του Digman (1989) αλλά και με ευρήματα που διαπιστώνουν συνάφεια μεταξύ αυτού του παράγοντα του ΜΠΠ και της επαγγελματικής επιτυχίας σε δείγματα ενηλίκων (Barrick & Mount, 1991).

Με έναν παρόμοιο τρόπο, οι προτάσεις των κατηγοριών «κυριαρχία/ηγετικές τάσεις», «αυτοπεποίθηση» και «ανεξαρτησία» συμπληρώνουν την εικόνα - παράγοντας 3 του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ - ενός παιδιού ευφυούς, ανοικτού σε νέες εμπειρίες, ανεξάρτητου, σίγουρου για τον εαυτό του και κυρίαρχου στην ομάδα των συνομηλίκων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη μία πλευρά της «συναισθηματικής σταθερότητας» του ΜΠΠ, η αυτοπεποίθηση, μετακινείται σε άλλο παράγοντα στο Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ, ίσως επειδή τα θετικά γνωρίσματα τα οποία περιλαμβάνει ταιριάζουν περισσότερο με τα, επίσης θετικά, χαρακτηριστικά της «πνευματικής καλλιέργειας», παρά με τα αρνητικά γνωρίσματα του 1ου παράγοντα (ατομισμός/εγωισμός και συναισθηματική αντιδραστικότητα).

Η πιστότερη «αναπαραγωγή» παράγοντα του ΜΠΠ είναι η πέμπτη διάσταση του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ, καθώς σχεδόν όλες οι προτάσεις της προέρχονται από την - ομώνυμη - πρώτη κατηγορία του ΜΠΠ. Φαίνεται πως η εξωστρέφεια-εσωστρέφεια αποτελεί το πλέον «εξέχον» χαρακτηριστικό στην ανθρώπινη προσωπικότητα, που γίνεται ευδιάκριτο ήδη από την παιδική ηλικία. Επομένως, για τις διαφοροποιήσεις που παρατηρήθηκαν στις άλλες διαστάσεις του νέου ερωτηματολογίου - σε σύγκριση με τους παράγοντες του ΜΠΠ -

μπορεί κανείς βάσιμα να υποθέσει ότι αντικατοπτρίζουν διαφορές στη δομή της παιδικής και εφηβικής προσωπικότητας.

Τέλος, η ποσοτική διάσταση των γονεϊκών αξιολογήσεων ανέδειξε δύο ακόμη πολύτιμες ιδιότητες του Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ: α) Από το ένα μέρος, το γεγονός ότι οι δύο γονείς δε διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την προσωπικότητα των παιδιών τους, συνεπάγεται ότι το νέο ψυχομετρικό μέσο είναι ένα «εύρωστο», σταθερό εργαλείο που μπορεί να αξιολογεί την παιδική προσωπικότητα με αξιοπιστία, αφού οι εκτιμήσεις για το ίδιο παιδί δύο διαφορετικών ανθρώπων - πατέρα και μητέρας - συμπίπτουν σε τόσο μεγάλο βαθμό. Η ψυχομετρική συνέπεια αυτής της ιδιότητας είναι προφανής: Για την αξιολόγηση της προσωπικότητας ενός παιδιού μπορεί να «χρησιμοποιηθεί» η άποψη του ενός από τους δύο γονείς, αφού δεν αναμένεται να διαφέρει ουσιαστικά από την άποψη του άλλου. β) Από το άλλο μέρος, όπως ήδη αναφέρθηκε, το Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ αποδείχτηκε ότι είναι ένα ψυχομετρικό μέσο με αρκετή «ευαισθησία» ώστε να διακρίνει διαφορές στα χαρακτηριστικά προσωπικότητας παιδιών, ως αποτέλεσμα, π.χ., του φύλου του παιδιού. Τέτοιες διαφορές αναδύθηκαν αρκετές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, τόσο σε επίπεδο διαστάσεων όσο και σε επιμέρους πλευρές των πέντε διαστάσεων. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι οι διαφορές αυτές είναι γνωστές από τις σχετικές έρευνες στην ενήλικη προσωπικότητα (Feingold, 1994) αλλά και στην προσωπικότητα παιδιών και εφήβων (π.χ., Block, 1979, 1983).

Βιβλιογραφία

- Allport, G. W., & Odbert, H. S. (1936). Trait names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47 (No 211).
- Anastasi, A. (1968). *Psychological testing*. New York: MacMillan.
- Barrick, M., & Mount, M. (1991). The Big Five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44, 1-26.

- Block, J. H. (1979). Another look at sex differentiation in the socialization behavior of mothers and fathers. In J. Sherman & F. L. Denmark (Eds.), *Psychology of women: Future direction of research*. New York: Psychological Dimensions.
- Block, J. H. (1983). Differential premises arising from differential socialization of the sexes: Some conjectures. *Child Development*, 54, 1335-1354.
- Cattell, R. B. (1946). *The description and measurement of personality*. Yonkers, NY: World Book.
- Cattell, R. B. (1957). *Personality and motivation structure and measurement*. New York: World Book.
- Costa, P. T. Jr., & McCrae, R. R. (1994). Stability and change in personality from adolescence through adulthood. In C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 139-150). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Cronbach, L. (1964). *Essentials of psychological testing*. New York: Harper-Row.
- Digman, J. M. (1989). Five robust trait dimensions: Development, stability and utility. *Journal of Personality*, 57, 195-214.
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 417-440.
- Digman, J. M. (1993). Historical antecedents of the five-factor model. In P. T. Costa & T. A. Widiger (Eds.), *Personality disorders and the five-factor model of personality* (pp. 13-18). Washington, DC: American Psychological Association.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1964). *Manual of the Eysenck personality inventory*. London: University Press.
- Feingold, A. (1994). Gender differences in personality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 116, 429-456.
- Fiske, D. W. (1949). Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44, 329-344.
- Goldberg, L. R. (1982). From Ace to Zombie: Some explorations in the language of personality. In C. Spielberger & J. Butcher (Eds.), *Advances in personality assessment* (Vol. 1, pp. 203-234). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative «Description of personality»: The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
- Guilford, J. P., & Zimmerman, W. S. (1949). *The Guilford-Zimmerman temperament survey*. Beverly Hills, CA: Sheridan Supply.
- Hagekull, B. (1994). Infant temperament and early childhood functioning: Possible relations to the five-factor model. In C. Halverson, G. Kohnstamm, & R. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 227-240). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Havill, V. L., Allen, K., Halverson, C. F. Jr., & Kohnstamm, G. A. (1994). Parents' use of Big Five categories in their natural language descriptions of children. In C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 371-386). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- John, O. P. (1990). The «Big Five» factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In L. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 66-101). New York: Guilford.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F. Jr., & Mervielde, I. (1996). Do parents' free descriptions of characteristics of their child support a Five Factor Model of personality? In S. Harkness & M. Super (Eds.), *Parents' cultural belief systems. Cultural origins and developmental consequences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (1985). Updating Norman's «adequate taxonomy»: Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 710-721.

- Mervielde, I. (1994). A five-factor model classification of teachers' constructs on individual differences among children ages 4 to 12. In C. Halverson, G. Kohnstamm, & R. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 387-398). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Μπεζεβέγκης, Η., Παυλόπουλος, Β., & Μουρουσάκη, Σ. (1996). Χαρακτηριστικά της παιδικής προσωπικότητας, όπως παρουσιάζονται στη φυσική γλώσσα των γονέων. *Ψυχολογία*, 3 (2), ειδικό τεύχος, 46-57.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν. (1982). *Ψυχολογία ατομικών διαφορών*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Quay, H. C. (1979). Classification. In H. C. Quay & J. S. Werry (Eds.), *Psychological disorders of childhood* (pp. 1-42). New York: Wiley.
- Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Thomas, A., & Chess, S. (1982). Temperament and follow-up to adulthood. In R. Porter & G. M. Collins (Eds.), *Temperamental differences in infants and young children* (pp. 168-175). London: Pitman.
- Tupes, E. C., & Christal R. E. (1961). Recurrent personality factors based on trait ratings. *USAF ASD Technical Report*, 61-97.

Parental assessment of children's and adolescents' personality: Construction and psychometric properties of a new questionnaire

ELIAS BESEVEGIS
VASSILIS PAVLOPOULOS
University of Athens, Greece

ABSTRACT

This article presents the 3-phase procedure for the construction -as well as the psychometric properties- of a new personality questionnaire for children 11-13 years old. Four hundred and fifty-eight parents were asked, during an interview, to freely describe their children's behavior/personality. Their descriptions were categorized into 13 categories representing the «big five» factors as well as minor personality dimensions (Phase 1). Out of the 2776 descriptors, 214 were chosen to be included in the questionnaire on the basis of conceptual criteria (Phase 2). The 214-item questionnaire was administered to 509 fathers and mothers (of 12-year-olds) who were asked to state (on a 5-point Likert-type scale) how much each characteristic described their children's actual personality/behavior. Factor analyses revealed that a 5-factor solution best described personality dimensions and individual differences in children. These factors were labeled as follows: Egoism-emotional instability (23 items), conscientiousness (19), intellect/culture (18), agreeableness/ interpersonal sensitivity (22), and extraversion-introversion (17 items). Similarities and differences between these factors and the «big five» are discussed. In addition to the procedure followed, it is argued that the psychometric characteristics of the new questionnaire make it a valid and reliable instrument for the assessment of children's personality.

Key words: Children's personality, five-factor model, personality questionnaire.

Address: Elias Besevegis, Dept. of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Ilissia 157 84, Athens, Greece. Tel.: *30-1-7287529. Fax: *30-1-7287534, E-mail: impezev@atlas.uoa.gr, vpavlop@atlas.uoa.gr